

BEVRIJD

Eerste druk, januari 2022

Quo Vadis Uitgeverij
Postbus 1027
6501 BA Nijmegen
The Netherlands
Tel: 0031 (0)24-3243653
www.qvuitgeverij.nl
info@qvuitgeverij.nl

Cover: Het in 1947 geplaatste bevrijdingsraam (glas 28a) van de Sint-Janskerk in Gouda. Bron: Stichting Goudse Sint-Jan. Zie www.sintjan.com.

Vormgeving: Anima Vormgeving en Communicatie, Millingen aan de Rijn

Eindredactie: Lardenoye Journalistieke Producties (LJP), Nijmegen

Druk: Hendrix de Meesterdrukkers, Peer

ISBN 978-94-92435-18-7

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De auteur en Quo Vadis Uitgeverij hebben getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen desondanks van mening zijn dat de rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij zich wenden tot de uitgeverij.

© NTPF/Leo van Bergen/Quo Vadis Uitgeverij

BEVRIJD

HET CONCENTRATIEKAMPSYNDROOM
EN DE LSD-BEHANDELING VAN JAN BASTIAANS

LEO VAN BERGEN

‘Echt bevrijd heb ik me nooit gevoeld.’

Berthe Meijer, Bergen-Belsen-overlevende en schrijfster van *Leven na Anne Frank*.¹

‘De mensen die hun hele leven zijn blijven lijden, zijn nooit bevrijd.’

Eddie Jaku, Auschwitz-overlevende en schrijver van *De Gelukkigste Man ter Wereld*.²

‘Door behandelmethoden als psychedelische drugs kan een traumaslachtoffer worden bevrijd.’

Bessel van der Kolk, psychiater en schrijver van *The Body Keeps the Score*.³

‘Het KZ-syndroom kan zowel uitdrukking zijn van uitwendige als van inwendige onvrijheid.’

Jan Bastiaans in ‘Het KZ-syndroom en de menselijke vrijheid’.⁴

■ VOORWOORD DOOR ERIC VERMETTEN

In 1972 was ik elf jaar. Ik wist niet van het Kamerdebat over de Drie van Breda. Ik kan me niet herinneren dat ik dat anders heb meegekregen dan dat Breda en de koepel in Breda in het nieuws waren.¹ Er werd ook niet veel over gesproken thuis. Ik heb niet meegekregen dat er een debat was over de vrijlating van deze Drie van Breda. De oorlog was thuis niet echt een onderwerp dat we bespraken, behalve dan dat we ervan wisten en dat er armoede was geweest. Veel armoede, angst, V2-raketten en dat er tulpenbollen werden gegeten. Voor een kind was dat niet voor te stellen. Die at je niet. Ik kon me ook die armoede niet goed voorstellen. Mijn moeder wilde er niet echt over vertellen, dat merkte ik steeds. Ze kon ook geen oorlog verdragen, vermeed films erover. Dan zei ze: ‘Uit die film. Er is al genoeg oorlog in de wereld.’ Er werd tijdens mijn jeugd meer niet dan wel over de oorlog gesproken. Maar hij was altijd voelbaar. Net als in zoveel andere families.

Tien jaar later, in 1982, speelde ik dwarsfluit in een kerkkoor. Soms speelden we met het koor op externe locaties, dus niet in de eigen huiskerk in Breda. Een van die externe locaties was de gevangenis, de koepel dus. Een keer zat Herman Brood in de gevangenis. Dat vonden we spannend. Zeker omdat mijn broer op de piano en ik op fluit een muzikale hommage aan hem brachten door de muziek van ‘Sympathy’ van Rare Bird uit 1969 te spelen², in de hoop dat hij dat leuk zou vinden. Maar vaker dan één keer zaten de Drie van Breda er. Aus der Fünten, Kotalla en Fischer. Ze waren er niet alle drie altijd, ik geloof dat er maar twee van de drie vaker naar de mis kwamen. Ik had niet echt door wie het waren, anders dan ‘de Drie van Breda’ – gek eigenlijk, alsof het bij het tv-spelletje ‘Wie van de drie?’ hoorde. Daar moest ik vaak aan denken. Maar de Drie waren anoniem voor me.

Het is nu bijna 2022 en ik schrijf een voorwoord in een boek over het KZ-syndroom, de psychiater Jan Bastiaans en LSD. Hoe kon ik weten dat de Tweede Wereldoorlog mij zo zou zijn gaan bezighouden? Het is een spoor dat met terugwerkende kracht wordt geschreven, dat gaat vaker zo toch? Een deel, wel, dat werd mij min of meer in de schoot geworpen toen ik op bezoek mocht komen bij cineast Louis van Gasteren thuis. Hij had van mijn proefschrift gehoord. Ik promoveerde in 2003 aan de universiteit van Utrecht op een onderzoek over *Posttraumatic Stress Disorder – Biological Studies in the Aftermath of Traumatic Stress*. Ik denk niet dat hij aanwezig was bij de verdediging maar hij had ervan gehoord. En ik van hem. En hij nodigde me uit. We zaten op zijn dakterras aan de Kloveniersburgwal waar hij vertelde over die oorlog

1 De gevangenis in Breda stond in het centrum van de stad en werd de koepel genoemd omdat het een markant dak had dat op een koepel leek. We noemden het nooit ‘de gevangenis’.

2 Iedereen kende de tekst dachten we, dus hij ook. ‘And sympathy is what we need my friend, cause there is not enough love to go round’.

en van alles wilde weten over PTSS. Ik was onder de indruk van hem, zijn huis, zijn passie en zijn enorme collectie boeken. Hij was geïnteresseerd in de hippocampus en hoe dat zat in de hersenen bij PTSS. We zouden goede vrienden worden.

Ik was de Vietnamoorlog gaan bestuderen, in de VS, en had enkele jaren van mijn prille carrière geïnvesteerd om de biologie van PTSS op de kaart te zetten, aan de universiteiten Stanford en Yale en later Emory University in Atlanta. Voor mij gold min of meer dat PTSS uitgevonden was in de Verenigde Staten in 1980, en het bestond daar, in dat buitenland, vanwege de Vietnamoorlog. Ik heb er lang over gedaan voor ik het door had, bij mij thuis bestond het ook, maar ik ontkende de impact, want het was er niet echt. Het was lastiger te duiden. Ik had er intussen veel over gehoord en gelezen, onder andere via Herman van Praag, mijn opleider psychiatrie uit Maastricht. Hij zei altijd ‘als iemand PTSS moet hebben dan ben ik het. Ik heb het niet, dus het bestaat niet.’³ Hij had Auschwitz overleefd. Natuurlijk was dat kort door de bocht, maar hij vond dat PTSS verklaarbaar was in andere termen, andere ziekte-eenheden uit de psychiatrie. Ik voelde bij hem een soort ontkenning en begon te merken dat me dat aantrok. Actieve vermijding, ontkenning om erover te spreken. Dat was bij Van Gasteren wel anders.

Louis liet me ‘De prijs van overleven’ zien, een film uit 2003. Ik had zijn eraan voorafgaande film, uit 1969, ‘Begrijpt u nu waarom ik huil...’ nog niet gezien, maar ‘De prijs van overleven’ greep me enorm aan. De langdurige impact, de transgenerati- onele impact, terugkijken op de behandeling met LSD, wat was er nog veel dat ik niet wist. Het deed me weer terugdenken aan 1972 toen ik langs die koepel in Breda kwam gefietst, op weg terug van voetbal. Natuurlijk wist ik intussen meer, veel meer, maar ik had nog wel een paar blinde vlekken over die oorlog en over de Nederlandse PTSS.

Want 1972 was een soort kanteljaar. Moesten of mochten ze nou vrij of niet? Daar ging het Kamerdebat over. Dries van Agt was minister van Justitie in die periode. En de film ‘Begrijpt u nu waarom ik huil...’ had de meningen hierover sterk beïnvloed. Want er kwam ruimte om het langdurige lijden bespreekbaar te maken. Het land was bevrijd maar zo veel van die mensen voelden dat nog niet zo! De film die Louis van Gasteren over KZ en over LSD had geschoten maakte de tongen los. Niet zozeer over LSD, dat was bijzaak, maar vooraleer over de tranen, de verhalen en het isolement. Er was nog niet echt tijd voor geweest, werken, werken, werken, het land moest immers worden opgebouwd.

LSD? Ik ben er inmiddels achter gekomen dat psychedelica middelen zijn met grote potentie, die echter met veel zorgvuldigheid tegemoet getreden moeten worden. Als je zozeer vervreemd bent van schuld en schaamte en dat zo ver hebt weggestopt en het zicht op het leven en jezelf kwijt bent, kan een psychedelische ervaring helend

3 Zo heb ik zijn uitspraak altijd onthouden.

werken. Het kan ervaringen blootleggen, verontschuldigen en corrigeren. En het kan gelegenheid geven om door te kunnen werken en om weer in de maatschappij te integreren. Ik kende het middel LSD niet, heb het pas leren kennen in de periode dat ik er met Van Gasteren over sprak. 'Eric, ik heb nog wat liggen, dan doen we nog eens een sessie met jou.' Ik huiverde en Louis drong niet verder aan. Hij stelde uit en bracht het gewoon een volgende keer nog eens ter sprake.

Door naar dit boek. Het was 2007 toen Jan Wilke Reerds, de voorzitter van de Raad van Bestuur van ARQ Centrum '45, mij voorstelde een leerstoel aan te vragen. De opvolging van Bastiaans was na zijn pensionering immers nooit gerealiseerd. Inmiddels was ik aardig op de hoogte over wie Bastiaans was, was ook al vaker bij Louis van Gasteren thuis geweest. Ik was vele etentjes en vele verhalen verder, die wél verteld werden. Over de joodse onderduiker, het verzet en het ongeloof waar ex-kampgevangenen op stuitten, een ongeloof dat maar voortduurde. En dus ook over de pogingen om bevrijd te worden uit die gevangenschap van ongeloof. En ik hoorde dat Jan Wilke een collega-vriend van Bastiaans was geweest. Als hij erover sprak, was het als een warme deken die ik voelde – anders dan de geluiden die ik ook hoorde over hem: zijn eigenwijsheid en dominantie. Ik was vereerd.

Pas veel later, in 2013, kreeg ik inderdaad die leerstoel, een gezamenlijk initiatief van het ministerie van Defensie en het genoemde ARQ Centrum '45, inmiddels ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum geheten. Ik was trots dat diezelfde Louis van Gasteren, met zijn vrouw Joke ernaast, op de derde rij zat. Ik was gaan zien en begrijpen welke boodschap er in zijn cinematografische werk en het klinische werk van Bastiaans lag opgesloten. Ik kreeg een passie voor de man, voor het thema. Ook wilde ik graag begrijpen hoe psychedelica in de behandeling van dat syndroom werden ingezet om de gehoopte geestelijke bevrijding te kunnen bereiken. Veel meer wist ik over hoe oorlogservaringen iemand kunnen isoleren, kunnen vervreemden. En dat uit de verbinding met je medemens stappen, dat jezelf isoleren, een manier is om te overleven.

Nu ligt hier een boek voor u over de tijd dat ik kind en jongvolwassen was; een tijd die mij daarom na aan het hart ligt. Ik heb een carrière gebouwd op PTSS, tot voor kort ook als kolonel-arts in de Nederlandse krijgsmacht. Het is een tijd die ik in toenemende mate ben gaan waarderen en ik ben Leo van Bergen dan ook zeer dankbaar dat hij deze zo historisch mogelijk heeft opgeschreven. Zonder vooropgezet oordeel.

Wie naar het Leids Universitair Medisch Centrum gaat om de afdeling psychiatrie te bezoeken zal een 'hall of fame' zien. Portretten van coryfeeën uit de Leidse Universiteit. Jelgersma, Carp, Rooijmans, Zitman, geschilderd of gefotografeerd. In het midden hangt het portret van Jan Bastiaans. Het is het meest in het oog springende portret omdat het veruit het grootste is. Er was veel kritiek op het werk van Bastiaans. Ook Van Gasteren heeft onder vuur gelegen. Bij beiden ging het naar mijn idee eerder over persoonlijke eigenschappen dan over hun werk.

Vaak wordt iemand afgerekend op de laatste zinnen in zijn of haar leven. Ook Bastiaans is zijn laatste, weinig gelukkige zinnen duur komen te staan. Hij is daar lang op afgerekend. Hij raakte verbitterd, mogelijk tegen beter weten in. Maar die laatste zinnen maken al die jaren ervoor, het pionierswerk, de tomeloze inzet en de morele moed om mensen te helpen zichzelf te bevrijden, niet minder. Daarom ook is het mijns inziens goed dat dit boek stopt in 1987; het jaar van zijn pensionering en de tijd dat PTSS het KZ-syndroom verdrong.

Ik heb Jan Bastiaans nooit gekend, nooit ontmoet. Maar hij is een van de meest bekende psychiaters die Nederland ooit heeft gekend; zo niet de bekendste. Dat blijkt wel uit dit werk. En hij is een sleutelfiguur geweest in de naoorlogse psychiatrie. Er hoeft geen standbeeld voor hem te komen. Dit boek, ofschoon allesbehalve een hagiografie, is voldoende. Het illustreert juist het tijdsgewricht waarin hij een enorm grote rol heeft gespeeld: de naoorlogse periode, de periode van het KZ-syndroom.

Ik zeg dank aan Robert Nypels die met een schenking aan het Leids Universitair Fonds dit werk mogelijk heeft gemaakt. Hij heeft Jan Bastiaans nog gekend en was onder de indruk van zijn werk. Robert heeft het werk zien ontstaan in de keren dat ik met Leo bij hem op bezoek ging. Hij vond het geweldig. Hij heeft de afronding ervan net niet kunnen meemaken.

Fred Lardenoye, dank voor deze uitgave; Dirk Lutters voor de prachtige vormgeving. En Leo, dank voor jouw kennis en inzet om de enorme opbrengst aan krantenartikelen over het KZ-syndroom en Jan Bastiaans te bundelen en te bespreken. Je hebt een schrijversgave, een heel scherpe pen, en jij kon als geen ander dit historisch tijdsgewricht beschrijven. Je hebt naar mijn idee een prachtig, helder en boeiend boek geschreven. Met een prachtige titel en een prachtige omslag! Ik hoop dat u net zo geraakt was als ik toen ik die zag. Ga vooral eens kijken naar het bevrijdingsraam in de kerk in Gouda.

Voor mij is dit ook een boek dat perfect op tijd komt. Dit jaar bestaat ARQ/Centrum '45 immers 50 jaar. Bovendien staan we aan de vooravond van een herwaardering van de kracht van psychedelica, van het morele belang van inzet van deze middelen om mensen de weg naar zichzelf terug te laten vinden en echte bevrijding, geestelijke bevrijding, mogelijk te maken.

Prof. dr. H.G.J.M. (Eric) Vermetten, psychiater,
Leiden, 12 december 2021.

■ INHOUD

Inleiding	11
1 Eerste berichtgevingen over de kampziekte en het proefschrift van Bastiaans	33
2 De aandacht neemt toe	43
3 Het psychoanalytisch congres te Amsterdam in juli 1965	49
4 Over LSD en de omgekeerde bewijslast	55
5 De film <i>Begrijpt u nu waarom ik huil...</i>	61
6 De Werkgroep-kampsyndroom	75
7 De komst van de postconcentratiekampsyndroomkliniek	85
8 De Drie van Breda	89
9 De tv-uitzending van <i>Begrijpt u nu waarom ik huil...</i>	105
10 De invloed van de Drie van Breda-discussie	117
11 De bouw van de postconcentratiekampsyndroomkliniek	125
12 De opening van Centrum '45	141
13 Het oorlogssyndroom en zowel kritiek op als lof voor LSD-gebruik	163
14 De eerste Molukse gijzelingen: Wijster en Amsterdam	173
15 Een eerste deukje in het imago	185
16 4 Mei 1977	193
17 Bovensmilde en De Punt	199
18 Goed en fout	213
19 De tv-serie Holocaust	225
20 Kritiek op de hulpverlening	243
21 Het verhaal gaat door	253
22 Het Oostindisch kampsyndroom	263
23 De nazorg onder vuur en de gijzeling te Teheran	273
24 Financiële en medische sores	285
25 Het boek <i>Mensen bij Gijzelingen</i>	289
26 Het eindspel	297
Slot	317
Dankwoord	331
Literatuur	333
Index van personen	373
Index van kranten, tijdschriften, omroepen en tv/radio-programma's	381
Afkortingen	383
Eindnoten	385

